

УДК [930.2:336.7]/(73+410)"1941/1945"

О. О. КЛИМЕНКО*

ВОЄННІ ГРОШІ США ТА ВЕЛИКОБРИТАНІЇ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Розкрито роль спеціальних грошових знаків США та Великобританії (доларів з жовтою печаткою, фунтів і шилінгів для Триполітанії, італійських лір та французьких франків) під час проведення військових операцій у Північній Африці та в Європі, в тому числі серед американського військового контингенту на території України в період Другої світової війни.

Ключові слова: боністика; “Бюро гравірування і друкарських робіт”; воєнні грошові знаки; систематизація; класифікація.

У роки Другої світової війни країни антигітлерівської коаліції (СРСР, США, Великобританія, Франція й інші) у захоплених та визволених союзними військами країнах з метою фінансування власних воєнних й окупаційних витрат масово виготовляли і впроваджували в обіг свої грошові знаки воєнного зразка. У великому потоці опублікованої в світі наукової й публіцистичної літератури про Другу світову війну проблемі безпрецедентного в історії війн суперництва у валютно-фінансовій сфері приділено порівняно мало уваги. Історія грошового обігу в Україні в роки минулої війни, як невід’ємна складова воєнного фінансового протистояння воюючих коаліцій, вітчизняною історичною наукою повно й комплексно не досліджувалася. З огляду на це автор поставив за мету, проаналізувавши архівні документи, наукову літературу, положення міжнародного гуманітарного права, а також залучивши такі важливі історичні джерела як тогочасні грошові знаки, розкрити окремі механізми діяльності країн антигітлерівської коаліції (США та Великобританії) у фінансово-банківській сфері з використанням спеціальної воєнної валюти.

Відомий американський дослідник історії грошового обігу В. Ранделл у своїй монографії “Воєнні гроші” досить критично поставився до організації фінансового забезпечення американської армії в роки Другої світової війни. На його думку, “людям з Вашингтону”, які відповідали за більшість видів фіскального планування, “бракувало уяви, яку виявляли військові лідери Паттон, Бредлі та Мак-Артур”. Американські фінансисти високого рангу розбиралися лише в рутинній ро-

* *Клименко Олег Олександрович* – кандидат історичних наук, заступник директора Державного архіву Тернопільської області.

Долар США з жовтою печаткою.

боті, їм бракувало інновацій¹. І як наслідок, на відміну від німецької армії, американські фінансові сервіси, які обслуговували американські військові контингенти, були недостатньо пристосовані до умов воєнного часу за межами країни, насамперед “при організації фінансових служб, так і в процедурі їх використання”².

З цим твердженням важко не погодитися. У порівнянні з фашистською Німеччиною, США у перебудові своєї фінансово-грошової системи на воєнний лад відставали щонайменше на три роки. Як свідчать факти, перші радикальні заходи щодо приведення американської валюти у відповідність до потреб війни стали здійснюватися урядом тільки навесні 1942 р., в обстановці гострої критики з боку політичних опонентів. Оскільки існувала реальна загроза японського вторгнення на Гавайські острови і захоплення американських банків зі звичайною національною валютою, у липні 1942 р. уряд США вперше застосував спеціальну марковану валюту – “гавайські наддруківки” для локального використання американськими військами, які там дислокувалися. Ідею спеціального маркування існуючих в США грошових знаків, легкого і недорогого для виробництва, подало і реалізувало “Бюро гравірування і друкарських робіт” (“Bureau of Engraving and printing”) у Вашингтоні, яке у дизайні банкнотів поміняло тільки колір печатки з блакитного на коричневий та ввело наддруківки на їх аверсах та реверсах у вигляді слова “HAWAII”. Таким чином, у нових грошових знаків залишився звичний вигляд американської валюти. Однодоларові банкноти були подібні до так званих срібних сертифікатів серії 1935-A, в той час як 5-ти, 10-ти і 20-ти доларові знаки – до банкнотів федерального резерву округу Сан-Франциско (серії 1934 і 1934-A). Усі “гавайські” банкноти мали підписи скарбника В. Е. Джуліана (W. A. Julian) та секретаря казначейства Генрі Моргентау – молодшого (Henry Morgenthau Jr.). У жовтні 1944 р., коли зникла загроза японської окупації Гавайських островів, банкноти з “гавайською наддруківкою” вилучили з обігу³.

Британська воєнна банкнота вартістю 2/6 шилінгів.

Проте найбільш масово воєнні гроші США з'явилися в обігу під час проведення в Північній Африці наступальних операцій англо-американських військ під кодовою назвою “Факел” (“Torch”) у жовтні – листопаді 1942 р. Командування американських експедиційних сил для постачання військовослужбовців, а також для розрахунків воєнного інтендантства за товари й послуги з місцевим населенням, впровадило воєнні доларові банкноти вартістю 1, 5 та 10 доларів, які за зовнішнім виглядом були подібні до згаданих нами срібних сертифікатів 1934–1935 рр. випуску, що в той час перебували в обігу в США. Однак замість звичайної блакитної розпізнавальної печатки, вони мали жовту печатку, що у випадку захоплення супротивником виключало можливість їх застосування поза Північною Африкою. Серійні номери та комбінації підписів секретарів скарбниці на доларах з жовтою печаткою та на доларах з блакитною печаткою збігалися. Коли б розміри захопленої ворогом валюти несли реальну загрозу для американської економіки, уряд США готовий був здійснити рішучі заходи – визнати всю емісію недійсною⁴.

Долари з жовтою печаткою, як і грошові знаки з “гавайською наддруківкою”, виготовило “Бюро гравірування і друкарських робіт” на замовлення військового департаменту. Першу партію банкнотів завезли у війська 4 вересня 1942 р. перед вторгненням у Північну Африку, а останнє замовлення грошей війська отримали 24 квітня та 8 травня 1944 р. напередодні операції у Нормандії. Всього за роки війни військовий департамент та департамент військово-морського флоту США

отримали: 26916000 банкнотів вартістю 1 долар, 16660000 – вартістю 5 доларів і 21860000 – вартістю 10 доларів, на загальну суму 329000000 доларів⁵.

В. Ранделл слушно зауважив, що спочатку у Північній Африці американські війська нетривалий час використовували в платежах звичайні долари з блакитною печаткою, але конкретно, до якого часу це відбувалося, він не подав⁶. В якості розмінних фракцій воєнних доларів слугували звичайні обігові американські монети. Одразу після вторгнення оплата військовослужбовцям здійснювалася військовими касами наполовину банкнотами і наполовину монетами, виготовленими зі срібла, бронзи та нікелю, які через ментальність місцевого населення виявилися більш популярними, ніж доларові банкноти, і мали тенденцію до швидкого зникнення з грошового обігу⁷. В американській армії воєнні доларові банкноти отримали неофіційну назву “штурмові долари”. При наступі союзницьких армій головнокомандування зняло територіальні обмеження використання цих “грошей інвазії”, і вони згодом зайняли певне місце в грошовому обігу Сицилії, Південної Італії, Сардинії та деяких Балканських країн⁸.

Оскільки долари з жовтою печаткою були регулярною американською валютою з кредитними функціями, кількість срібних сертифікатів, які перебували у внутрішньому американському обігу, повинна була відповідними чином зменшитися для покриття вказаної спеціальної валюти, що функціонувала за межами США. Як наочно продемонстрували військові операції союзників, американська воєнна валюта виявилася стабільною, незмінно користувалася преференціями, населення віддавало їй перевагу, і навіть “чорний ринок” нею послуговувався. У Тунісі й на Сицилії існувало 5 окремих валют, серед них – дві національні, що одразу ж призвело до непорозумінь у формуванні структури цін на щойно звільнених територіях. Однією з основних проблем стало встановлення ефективних обмінних курсів окупаційних валют стосовно до місцевих, правильне визначення, наскільки допустиме їх завищення при існуючому інфляційному розладу грошового обігу. Перед вторгненням курс обміну між франком і доларом співвідносився 44:1, однак під час проведення операції паритет змінився у пропорції 50:1. Президент США Ф. Рузвельт, володіючи інформацією про реальний стан справ на валютному ринку, наказав існуюче співвідношення ще більше посилити у бік долара – 75:1, вважаючи такий курс найбільш реалістичним⁹. Він мав рацію, оскільки тоді в Тунісі долар з жовтою печаткою спочатку прирівнювався до 80 французьких франків, а звичайний долар вартував 300 франків. Англійський фунт стерлінгів також дорівнював 300 франкам. Згодом курс “штурмового долара” знизили до 50 франків, а фунта – до 200 франків, оскільки, на думку американського фахівця з проблем міжнародного гуманітарного права Г. Глана,

Банкнота 10 французьких франків (продукція фірми “Форбс”).

“окупація виявилася ефективною”¹⁰. Насправді курс валют союзники знизили тільки після неодноразових протестів керівника “Вільної Франції” генерала Де Голля на англо - американській конференції у Касабланці¹¹.

Окрім позитивних аспектів, використання “штурмових доларів” відкрило можливість багатьом американським військовослужбовцям втягнутися в “чорний ринок” і стабілізувати своє матеріальне становище. У деяких місцях прибуток від обміну доларів та франків досягав понад 160 % за офіційним курсом. Банки продовжували користуватися обмінним курсом 75:1 до 8 лютого, а армійські фінансисти – до 15 лютого 1943 р. Водночас армійські фінансові офіси з 2 лютого 1943 р. користувалися курсом 50:1. Через вказані недоліки у координації дій американські військовослужбовці могли обмінювати долари на франки за курсом 75:1, а потім знову скуповувати долари за курсом 50:1¹².

Для утримання власного військового контингенту американські фінансові офіси у Єгипті знайшли надійне джерело придбання необхідних “штурмових доларів”, які, як виявилось, було набагато дешевше купити на місці, ніж пересилати з США. До грудня 1944 р. американська армія для своїх потреб придбала в Національному банку Єгипту 33049676 доларів з жовтою печаткою¹³.

Британське воєнне командування при спорядженні експедиційних збройних сил на Північно-Африканський театр воєнних дій, як і їх американський союзник, вдалося до випуску воєнних грошей – “British Military Authority notes” (ВМА). Перший випуск воєнних грошових знаків вторгнення відбувся весною 1943 р., коли були впроваджені в обіг заздалегідь підготовлені білети восьми номіналів (1, 2, 5, 10, 50, 100, 500 і 1000 лір) з написами англійською та арабською мовами “Випуск британських воєнних властей для Триполітанії” і зображенням британського лева під короною. Наступні емісії британських воєнних властей складали білети 1943–1945 рр. для Північної Африки, Сицилії та Греції, які вже мали номінали в англійській валюті. На білетах вартістю 6 пенсів, 1 шилінг, 2/6 шилінгів, 5 шилінгів, 10 шилінгів та 1 фунт також є зображення лева під короною, проте поміщені тут тексти виконані тільки англійською мовою. Розмінними фракціями даних банкнотів являлися звичайні обігові британські монети¹⁴. Як бачимо, британські воєнні грошові знаки випускалися у порівняно дрібних купюрах, очевидно, з розрахунком на більш доступний їх обіг на місцевих ринках для потреб англійських військ. Перед висадкою десанту у Північній Африці англійські банкноти для метрополії і монети вартістю понад 6 пенсів були у британських військових поміняні польовими касами на воєнну валюту.

Харчуючись в офіцерському казино в Порт-Саїді на початку 1944 р., вояки польського корпусу В. Андерса, у лавах якого перебувало близько 10-ти тисяч українців, користувалися британськими воєнними фунтами. Вказані грошові знаки курсували й на території Італії поряд із воєнними лірами. Американські вояки рядового складу отримували щомісячно 50 штурмових доларів, а британці біля 13 фунтів ВМА¹⁵. Під час прориву німецької оборонної лінії “Густав”, яка оперізувала Італію, вояки корпусу В. Андерса здебільшого використовували британську воєнну валюту та зрідка американські долари з жовтою печаткою¹⁶.

Американські і британські воєнні гроші використовувались і під час проведення операції “Хаскі” (висадка на Сицилію) у липні 1943 р. Інструкції застосування цієї валюти були викладені у директиві командування експедиційних сил від 28 червня 1943 р.: “1. Під час початкового періоду операції завданням американських сил є використання доларів з жовтою печаткою і звичайних американських монет, британські збройні сили використовуватимуть власні воєнні банкноти і монети, а також місцеву валюту, яка знаходиться у їхній власності. Долари з жовтою печаткою і британські банкноти доступні на Північно-Африканському театрі операцій. Додаткові поставки грошей при потребі надходитимуть з американської і британської державних скарбниць. 2. Використання доларів з жовтою печаткою і британських банкнотів

Банкнота 10 італійських лір (продукція фірми “Форбс”).

для оплати військам і в місцевих розрахунках зменшиться, і на їх місце швидко придуть, наскільки це можливо, воєнні союзницькі ліри, якщо тільки союзницький уряд вирішить, що для такої заміни ще не наступив час. [...] 4. Курс обміну між американським доларом і британським фунтом 4 долари = 1 фунту і обидві валюти повинні бути взаємозамінні за таким курсом. Американська скарбниця здійснить відповідні узгодження з британською скарбницею. 5. Американські долари з жовтою печаткою і британські фунти вилучатимуться з обігу, як тільки це можна буде успішно зробити. Дату визначить військовий уряд після того, як розпочнеться операція. 6. Курс обміну в день “D” встановлений 100 лір = 1 долару, 400 лір = 1 фунту. Буде видана спеціальна прокламація для осіб, які повинні приймати валюту за цим курсом”¹⁷.

Для обігу на Сицилії і на звільнених територіях Італії “Союзницька військова фінансова агенція” (AMFA), яка виконувала роль емісійного банку, наприкінці липня 1943 р. впровадила надруковані в США фірмою “Форбс” воєнні грошові знаки – союзні ліри. Випускались білети двох серій: 1943 і 1943A. Серія 1943 має вісім номіналів: 1, 2, 5, 10, 50, 500 і 1000 лір, а серія 1943A – тільки шість номіналів: 5, 10, 50, 500 і 1000 лір. Всі купюри пронумеровані, а по краях цифр проставлялись також літери алфавіту: А-А, А- В, А-С. Незабаром нова валюта зайняла

певне місце також в грошовому обігу італійської Північної Африки¹⁸. За офіційними даними про стан грошового обігу Італії на час її звільнення від німецьких окупантів, загальна кількість випущених воєнних грошей перевищила 90 млрд. лір, що складало в 1943 р. 10%, в 1944–20%, в 1945–23%, а в вересні 1946 р. – 21 % від загальної суми грошей, які перебували в обігу¹⁹. Як наслідок інфляції стали стрімко зростати регульовані урядом ціни. До вересня 1946 р. у порівнянні з 1938 р. вони в середньому виросли у 26 разів, а на “чорному” ринку – майже в 50 разів²⁰. Сицилійці та італійці з ентузіазмом сприймали долари з жовтою печаткою, оскільки американська валюта була добре відома їм завдяки численній італійській діаспорі в США. У Південній Італії та на Сицилії за 1 долар з жовтою печаткою спочатку давали 21 ліру, однак у 1944 р. під час наступу курс встановився вже на рівні 100 лір за долар. Водночас у Тунісі долар став коштувати 120 лір. У результаті відбувся стрімкий вплив доларів з Сицилії та Італії у Туніс. На різниці курсів наживалися спекулянти, які переводили ліри в долари і з ними проводили трансакції²¹.

Рішення припинити платежі “штурмовими доларами” постало у воєнно-політичних колах США навесні 1943 р. Звільнені країни повинні також нести економічні витрати за окупацію чи звільнення. Найкращим способом реалізації союзницьких планів стало б застосування для визволених країн нової валюти, вираженої у національних грошових одиницях, що давало можливість зробити уряди цих країн частково чи повністю відповідальними за економічне становище на визволеній території. Однак реалізація намічених планів щодо припинення курсування доларів із жовтою печаткою виявилася надзвичайно важкою проблемою через розбіжності у поглядах на те, який тип національної валюти слід використовувати при звільненні французьких територій. З одного боку, воєнний департамент і скарбниця США бажали випускати воєнну виражену у франках валюту, яку планували впровадити до обігу за наказом головнокомандувача союзницькими експедиційними силами. Британці ж наполягали, щоб воєнні франки вважалися валютою французького Комітету національного визволення, який постав для виконання функцій екзильного уряду. Після тривалих переговорів і дискусій досягли компромісу. Надруковані в США банкноти у франках вводилися в обіг від імені головнокомандувача союзницькими військами як воєнна валюта. Одночасно вони проголошувалися французьким Комітетом національного визволення як легальний засіб платежу і видавалися підконтрольними французькій адміністрації Північно-Африканськими банками²².

Під час планування операції з висадки союзницьких військ у Нормандії перед об’єднаними командуваннями черговий раз постали принципові проблеми монетарної політики на визволеній від ворога

території й фінансового забезпечення військ. Американська скарбниця, як свідчить її меморандум від 23 вересня 1943 р., запропонувала йти апробованою схемою і застосовувати долари з жовтою печаткою, які, на підставі цілком позитивного досвіду операцій у Північній Африці та на Сицилії, “вважаються ідеальними для використання на початковій фазі вторгнення”²³. Ентузіазму американського казначейства не поділяла Головна штаб-квартира союзницьких експедиційних сил, яка в комюніке до військового департаменту від 8 листопада 1943 р. так мотивувала своє негативне ставлення до вказаної пропозиції: “Існують заперечення щодо використання доларів з жовтою печаткою з наступних причин. Уважається невідповідним звільнити окуповану країну і запровадити нову валюту. Це спричинить до появи ще одного типу валюти, з якою матимуть справу фінансові офіцери, зокрема британські та канадські польові касири. У тих випадках, коли кошти на операцію покладатимуться на країну, яку визволяють, стане неможливим примусити її заплатити, якщо використовуватимуться дані долари, оскільки вони є кредитними білетами США”²⁴.

Між союзниками черговий раз виникли суперечності щодо використання валюти у майбутній операції. Комітет “Вільної Франції”, який трансформувався у Тимчасовий уряд країни на чолі з генералом Де Голлем, наполягав на використанні звичайної французької валюти для метрополії, вивезеної при евакуації британців з Дюнкерка в 1940 р., однак його позиція не знайшла підтримки союзників. Врешті-решт за авторитарним рішенням Ф. Рузвельта 15 лютого 1944 р. надруковані в США фірмою “Форбс” воєнні грошові знаки на суму 40 млрд. франків доправили у штаб-квартиру союзницьких військ. Вони мали бути введені в обіг під час операції за декретом, підписаним Д. Ейзенхауером як головнокомандуючим збройними силами союзників²⁵. Тим часом постала ще одна проблема. Д. Ейзенхауер, як вважали його радники, за Тимчасового французького уряду не мав повноважень оголошувати нову валюту легальним засобом платежу на території Франції. До дня “D” це питання так і не було вирішено. Проте війська, які висадилися в Нормандії, без погодження і відповідної прокламації, стали масово використовувати воєнні франки у розрахунках з населенням. Де Голль від імені Тимчасового уряду Франції надіслав численні протести урядам США та Великобританії, підкресливши, що він не може гарантувати вартості “циркулюючих паперів”, які функціонують без згоди французьких властей. 9 червня 1944 р. У. Черчілль у листі застеріг Ф. Рузвельта, що невдача Де Голля в ході впровадження в обіг воєнних франків автоматично пошириться на уряди США та Великобританії, які разом з ним нести будуть відповідальність за свої дії. Поряд з цим англійський прем’єр-міністр озвучив геніальну здогадку. На його думку, Де Голль, ніколи публічно не оголосить про те, що запроваджен-

на союзницькими військами воєнна валюта у франках не є легальною, отже французьке населення і надалі її прийматиме²⁶. Ф. Рузвельт у листі до У. Черчілля від 13 червня 1944 р. оптимістично змалював розвиток ситуації з воєнними франками, яка, на його думку, не є “досить серйозною”, тим більше, що Д. Ейзенхауер має всі необхідні повноваження оголосити цю валюту легальною, а обов’язок Де Голля тільки підтвердити союзницьку прокламацію²⁷.

Тим часом на територію звільненої Франції бурхливим потоком стали надходити виготовлені в США воєнні франки з датою емісії “1944”. Існували вони у двох різновидах: перший, який складався з 8-ми номіналів (2, 5, 10, 50, 100, 500, 1000 і 5000 франків) з написом “Емісія для Франції” і французьким прапором на звороті, другий (номінали 50, 100 і 1000 франків) – без напису, але зі словом “Франція” на звороті. На всіх білетах біля контрольного номера проставлявся також номер серії. Зокрема, на знаках першого різновиду – 2, другого різновиду – 2, 3, X, за винятком банкноти вартістю 100 франків, яка мала порядкові номери від 2 до 9 та X²⁸. Наприкінці 1944 р. воєнні франки, загальна сума яких досягла майже 5,5 млрд. франків, стали обмінюватися на банкноти Банку Франції, що також друкувалися в США²⁹. На випадок коли б французький народ з певних причин не приймав воєнну валюту у франках, Д. Ейзенхауер мав повноваження ввести в дію резервний валютний варіант – використання американських доларів з жовтою печаткою та британських фунтів з обов’язковим застереженням, що Комітет “Вільної Франції” відповідатиме за усі негативні наслідки від застосування вказаної іноземної валюти у власній країні. Американський дослідник Р. Янг, без посилання на джерела, стверджував, що американські банкноти з жовтою печаткою вартістю 1 долар таки обмежено використовувалися під час проведення операції з відкриття Другого фронту в Європі, перебували в обігу навколо великих міст. Крупні номінали цієї валюти 5 та 10 доларів на Європейський театр воєнних дій не потрапили³⁰.

У січні 1945 р. командування американського воєнного контингенту в Європі звернулось до міністерства фінансів Югославії з проханням про використання “штурмових доларів” для потреб своєї військово-повітряної бази в цій країні. Після попередньої рішучої відмови, з огляду на складні проблеми з грошовим обігом в Югославії (відмова населення Белграда приймати популярні на Адріатичному узбережжі ліри), уряд Тіто прийняв американську пропозицію, і доларами з жовтою печаткою стали користуватися вояки американської та британської армії³¹. Аналогічна ситуація з американською воєнною валютою склалася в Греції та Албанії. Оскільки у Греції запроваджена в жовтні 1944 р. національна валюта – нова драхма до кінця 1945 р. катастрофічно знецінилася, американцям вдалося переконати владу в Афінах перегляну-

ти своє попереднє рішення від червня того ж року про використання американської валюти і отримати принципову згоду на застосування в розрахунках доларів з жовтою печаткою. Албанський лідер Енвер Ходжа виявився більш поступливим і одразу дозволив для союзницького воєнного контингенту вільно міняти албанські франки на американські долари з жовтою печаткою, американські золоті монети та британську національну валюту³². Аналізуючи практику тимчасового запровадження на Балканах воєнних доларів, американський дослідник Сутард вважав, що дане рішення було небажаним з погляду монетарної політики, оскільки їх обіг за кордоном потенційно обтяжував американську економіку³³.

Долари з жовтою печаткою частково використовувались й на території Польщі, Румунії, Угорщини, Болгарії та СРСР, де перебували невеликі американські контингенти. Під час Другої світової війни західні альянти проводили масоване бомбардування воєнної інфраструктури Німеччини та інших країн фашистського блоку. Однак бомбардувальна авіація США через обмежені технічні можливості заправки літаків паливом не була спроможна вражати ворожі об'єкти у Румунії та Угорщині і повертатись назад до своїх баз у Великобританії та Італії. Таким чином, на порядку денному постала проблема організації аеродромів для американських ВПС на території СРСР³⁴. Уряд США ще на Московській нараді міністрів закордонних справ (жовтень 1943 р.) та Тегеранській конференції глав урядів США, СРСР і Великобританії розпочав інтенсивні переговори з радянською владою про здійснення авіацією союзників наскрізних “човникових” операцій і створення для цих цілей тимчасових аеродромів у Полтаві, Миргороді та Пирятині. Знаючи, що СРСР неохоче йде на розміщення чужоземних військових баз на своїй території, США пообіцяли як компенсацію надати бомбовий приціл Нордена, якого радянські ВПС не мали на озброєнні, але потребували³⁵. Після кількох раундів переговорів питання зрушилося з місця тільки на початку лютого 1944 р., коли Й. Сталін наказав командуючому ВПС Червоної армії маршалу О. Новикову взятися за організацію матеріально-технічного забезпечення американської авіагрупи, 5 лютого 1944 р. у Москві керівник американської воєнної місії в СРСР генерал Джон Дін повідомив маршала Новикова, що “човникові” операції отримали кодову назву “Frenetic” (“Шалений”). В них братимуть участь 360 бомбардувальників “Б-1” (“Літаюча фортеця”) і “Б-24” (“Ліберейтор”), а також до 200 винищувачів “Р-51”³⁶. Для виконання підготовчих робіт в березні 1944 р. в системі радянських ВПС створили 169-ту авіабазу особливого призначення (очільник генерал - майор авіації О. Пермінов), до складу якої увійшли частини і підрозділи аеродромного обслуговування, інженерні, автомобільні, технічні й інші спеціальні формування. Перша група американських офіцерів прибула

у Полтаву 14 квітня 1944 р., а на початок травня там вже знаходився постійний контингент у кількості 390 осіб. Всього на радянських аеродромах, згідно з договором, перебувало до 1000 осіб американського персоналу, яким радянська сторона надавала певні побутові послуги (окремі з них були платними), а також дозволила заснувати армійський поштовий відділ (Армі Пост Офіс – АПО 798) у Єревані (Вірменія), звідки пошта йшла до США через Іран. Додатково відкрили два поштові відділення цього відділу у Миргороді (АПО 798-1) та в Пирятині (АПО 798-2), послуги яких оплачувалися американською валютою, зокрема доларами воєнного зразка³⁷. Можливість повітряних ударів по Польщі, Румунії та Угорщині з'явилася тільки на початку літа 1944 р., коли лінія фронту пересунулася на територію Західної України. Від 2 червня до 19 вересня 1944 р. 8-а і 15-а американські повітряні армії здійснили 7 операцій “Френтік” (2207 бойових вильотів), в результаті яких проведено успішні бойові рейди на об’єкти у Німеччині, Угорщині, Румунії, Югославії та Польщі³⁸.

Увесь період перебування американського військового персоналу в Україні (до 22 червня 1945 р.) він знаходився під пильною увагою радянської військової контррозвідки “Смерш” та територіальних органів НКВС–НКДБ. Радянським спецслужбам, окрім великої кількості заведених оперативно-розшукових справ на запідозрених у співпраці з американськими спецслужбами, тоді також вдалося отримати велику кількість важливої науково-технічної інформації, промислових зразків окремих вузлів та деталей американських літаків, що дало змогу у короткі терміни створити в СРСР стратегічний бомбардувальник “ТУ-4”, який навіть зовні дуже нагадував важкий бомбардувальник ВПС США “В-17”³⁹.

В американському фінансовому офісі, а також у відділеннях АПО, союзницький військовий персонал обмінював наявну національну валюту на радянську, якою розраховувався з радянськими інтендантськими службами та населенням за товари й надані послуги. Оскільки уряд СРСР заборонив вивіз рублів за кордон, американський військовий персонал, який перебував на радянській території, згідно з циркуляром військового департаменту США № 364 від 8 вересня 1944 р. повинен був при виїзді міняти радянську валюту на американську, тобто на долари з жовтою печаткою, або ж зробити поштові грошові перекази. При цьому наголошувалося, що армійські каси, розташовані за межами СРСР, не мають повноважень приймати рублі для обміну⁴⁰.

Як резервну валюту “штурмові долари” планували використати також під час окупації Німеччини. 21 травня 1944 р. для союзницького військового уряду в Німеччині надійшла директива, якою рекомендувалося у випадку, коли запаси окупаційних марок і рейхсмарок стають недоступними, американські військові можуть використовувати долари

з жовтою печаткою, а британці – свою національну валюту⁴¹. Після війни долари з жовтою печаткою відфільтрували назад у США. Певна незначна частина їх перебувала в обігу поряд зі срібними сертифікатами з блакитною печаткою доти, доки їх повністю не вилучив уряд та колекціонери.

Отже, долари з жовтою печаткою не були у технічному відношенні класичною окупаційною валютою, а відіграли дану роль короткий час і тільки на Італійському фронті. Жовта печатка – це лише спосіб ідентифікації вказаних грошових знаків. Коли ставала доступною місцева валюта, долари з жовтою печаткою здебільшого виконували конвертаційну роль і до певної міри сприяли її стабільності. Основне завдання вказаної спеціальної американської валюти – короткочасне забезпечення американських військ грошима за відсутності місцевої та окупаційної валюти, а також для обслуговування американського військового контингенту, перебування якого в ряді країн Європи та СРСР визначалося міждержавними угодами. В Україні американські долари з жовтою печаткою протягом червня 1944 – червня 1945 р. відігравали роль звичайного американського платіжного засобу з обмеженою сферою використання (внутрішні гроші військового контингенту). Тут вони виконали ще одну, не властиву для них функцію. Воєнна кінохроніка США того часу зафіксувала досить поширені випадки, коли на цих грошових знаках проставлялися автографи як воїнів Червоної армії, так і пересічних жителів Полтавщини, щоб потім стати воєнними сувенірами на згадку про перебування в СРСР.

Британська валюта, в тому числі і воєнна, також мала обмежене курсування у Мурманську та Архангельську, куди прибували каравани “P.Q.”

¹ Rundell W., Jr. *Military Money. A Fiscal History of the U. S. Army Overseas in World War II* / Walter Rundell Jr. – Texas, 1980. – (271 p.:ill.). – P. 242.

² Ibid., p. 243.

³ Hughes B. Different colors set apart World War II Currency / Brent Hughes // *Banknote Reporter*. – Vol. 28. – № 2. – February, 2000. – P. 34; *History of the Bureau of Engraving and Printing 1862–1962*. [Sanford J. Durst]. – New York: Numismatic Publications, 1962. – (156 p.). – P. 141–143.

⁴ Hughes B. Different colors set apart World War II Currency, p. 34; *United States Paper Money* / G. S. Cuhaj, W. Bradimore, M. Analyst – 27 h Edition. – Krause Publications, 2008. – (424 p.: illus.). – P. 123, 150, 174.

⁵ Semeniuk J. Yellow Seal Notes and their various war-time functions / J. Semeniuk // *Paper Money*. – Vol. XVI. – № 5. – Sept. / Oct. 1977. – P. 275.

⁶ Rundell W. In *Black Market Money* / Walter Rundell Jr. – Louisiana: State University Press, 1964. – (125 p.). – P. 6–9, 11–15.

⁷ Ibid., p. 11–15.

⁸ Pick A. *Papiergeld Lexikon* / A. Pick – München: Mosaik Verlag, 1978. – (416 s.). – S. 333, 374.

- ⁹ Semeniuk J. Yellow Seal Notes and their various war-time functions, p. 275.
- ¹⁰ Glahn G. The Occupation of Enemy Territory...A Commentary on the Law and Practice of Belligerent Occupation / G. Glahn – Minneapolis: the University of Minnesota Press, 1957. – (286 p.). – P. 202–203.
- ¹¹ Алексеев А. М. Военная валюта / А. М. Алексеев [Под ред. Э. А. Брегеля]. – М.: Госфиниздат, 1948. – (104 с.). – С. 63.
- ¹² Semeniuk J. Yellow Seal Notes and their various war-time functions, p. 275.
- ¹³ Hughes B. Different colors set apart World War II Currency, p. 38.
- ¹⁴ Young R. Yellow Seals: A Power in the Mediterranean / Ray Young // Coins. – June 1974. – P. 47; Southard F. A. The Finances of European Liberation. With Special Reference to Italy/ F. A. Southard – New York: King's Crown Press, 1946. – (212 p.). – P. 14.
- ¹⁵ Шавель П. Шляхами II-го польського корпусу / П. Шавель // Вісті комбатанта. – Ч. 5–6 (61–62). – Торонто–Нью-Йорк, 1972. – С. 83–88; Вісті комбатанта. – Ч. 1 (63). – Торонто–Нью-Йорк, 1973. – С. 38–45.
- ¹⁶ Музичка І. Монте Кассіно: тут пролито і нашу кров / І. Музичка // Вісті комбатанта. – Ч. 4 (189). – Торонто–Нью-Йорк, 1994. – С. 33–34.
- ¹⁷ Semeniuk J. Yellow Seal Notes and their various war-time functions, p. 276.
- ¹⁸ Toy R. S. World War II Allied Military Currency/ Raymond S. Toy. – 3 Ed. – San Diego, California, 1969. – (88 p.: ill.). – P. 14–16.
- ¹⁹ Сенилов Б. В. Военные деньги Второй мировой войны / Б. В. Сенилов – М.: “Финансы и статистика”, 1991. – (128 с.). – С. 68.
- ²⁰ Алексеев А. М. Военная валюта. – С. 64.
- ²¹ Rundell W. Military Money, p. 242.
- ²² Semeniuk J. Yellow Seal Notes and their various war-time functions, p. 277.
- ²³ Rundell W. Military Money, p. 150–152.
- ²⁴ Semeniuk J. Yellow Seal Notes and their various war-time functions, p. 276.
- ²⁵ Ibid., p. 276.
- ²⁶ Ibid., 277.
- ²⁷ Ibid., p. 277.
- ²⁸ Toy R. S. World War II Allied Military Currency / R. S. Toy, C. F. Schwan – 4 Ed. – Bowling Green State University, Ohio, 1974. – (110 p.: ill.). – P. 3–5.
- ²⁹ Semeniuk J. Yellow Seal Notes and their various war-time functions, p. 277.
- ³⁰ Young R. Yellow Seals: A Power in the Mediterranean, p. 48.
- ³¹ Southard F. A. The Finances of European Liberation, p. 44–45.
- ³² Semeniuk J. Yellow Seal Notes and their various war-time functions, p. 278.
- ³³ Southard F. A. The Finances of European Liberation, p. 41–47.
- ³⁴ Покришкін О. Небо війни. Повість фронтових літ / О. Покришкін. – К.: Політвидав України, 1972. – (512 с.). – С. 484.
- ³⁵ Operation Frenic Joe // The American Philatelist. – December, 1991. – P. 1104–1107.
- ³⁶ Седик О. Союзники / О. Седик // Хрещатик. – № 15 (2614). – 2 лютого 2005.
- ³⁷ Сольчаник А. Д. Операція “Френтік” військово-повітряного флоту США / А. Д. Сольчаник // Пошта і філателія України. – № 4. – 1995. – С. 14–15.
- ³⁸ Кальний Д. П. У зведеннях про це не повідомлялось... / Д. П. Кальний; Полтавський музей авіації та космонавтики. – Полтава : Криниця, 1994. – (17 с.). – С. 14–15.
- ³⁹ ГДА СБ України, м. Тернопіль, спр.1403, арк. 3–5.

⁴⁰ Hearings Before the Committees on Appropriations, Armed Services and Banking and Currency. United States Senate, 80 th Congress, 1st Session, Occupation Currency Transactions, U.S. – Government Printing. Office. – Washington, D. C., 1947. – P. 259.

⁴¹ Semeniuk J. Yellow Seal Notes and their various war-time functions, p. 277–278.

Раскрыта роль специальных денежных знаков США и Великобритании (долларов с желтой печаткой, фунтов и шиллингов для Триполитании, итальянских лир и французских франков) во время проведения военных операций в Северной Африке и Европе, том числе среди американского военного контингента на территории Украины в период Второй мировой войны.

Ключевые слова: бонистика; “Бюро гравирования и печатания”; военные денежные знаки; систематизация; классификация.

The article tells about the role of the special monetary notes of USA and Great Britain (dollars with yellow seal, pounds and shillings for Tripolitania, Italian lire and French francs) during the military operations in North Africa and Europe, and also among American military contingent on the Ukraine territory during the Second World War.

Keywords: the bonistics; “Bureau of Engraving and Printing”; the military currency; the systematization; the classification.